

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (6.)

Zomborról úgy szólni, hogy csupán a polgári szellem fénye süssön át az emléken, nemcsak igazságtalan, de igaztalan dolog is lenne. Pláne a századforduló idejéről írva, amikor már szervezkedni kezdett a munkásság, s vasárnaponként népgyűléseket hirdettek a szocialisták, intézményesen is különválva az uralkodó osztálytól, a betegsegélyzővel például és a munkástakarekkal. Az utóbbihoz engem még személyes élmények fűznek.

Ha nem volna túl nagy hordereje a szónak, azt mondanám: bázis volt az a kis bank a Párizsi utcában, a Müller-féle ház udvarán szemben az Aréna mozival. De már az én koromban valahogy mégis úgy volt. Margit, a könyvelőnő, akinek az ura a Szervezett Munkás szerkesztőségéből vonult illegálisba, s aztán elment pár évre Dél-Amerikába, kihúzott íróasztala aljára egy mély fiókot, beletett néhány könyvet, s miközben fekete tollszárát betűzte vöröses kontyába, azt mondta:

— Ezeket a szökeket tettem félre. Ha olyankor jönne, amikor nem vagyok itt, adja oda neki.

A „szöke” szó nem név volt, hanem megjelölés. Hiszen ami azt illeti, éppen a nevé is nevezhette volna Margit a szöke embert, akit Szabó Mihálynak hívtak, s mert mégis megmaradt a konspiráció szokása mellett, arra engedett következtetni, hogy a szöke telecskai ember, aki ha jött, az ajtó mellett, kinn az udvaron megtámasztotta biciklijét, nemcsak azért karikázott be Zomborba, hogy könyvet vigyen. Más dolga is volt, ami persze titokban maradt. És akinek az volt a gondja, hogy az a fiók mindenkor el tudja látni azokat a Zombor környéki falusi embereket, akik a meggyőződésükhöz kerestek az olvasni-valóban megigazulást, nem firtatta, ami a fiókon kívül volt. De a tudat, hogy minden innen kikerült könyv egy új és emberségesebb világot ígér az olvasónak, még innen, az emlékezés sűrű és félelmetes ködén át visszanézve is szép.

Nem voltak azok kimondottan tiltott könyvek. A Proleter egy-egy számaért legalább hat hónap járt, s amit még a vizsgálat és vallatás során kapott az illető. Gorkij viszont nem volt indexen, Upton Sinclair sem, legföljebb nagyban hozzájárultak ahhoz — már a rendőri tapasztalat folytán is —, hogy megerősítsék a gyanút. Vád alá helyezni azért, mert az *Anyát* olvasta, senkit sem lehetett. Ki kellett várni, amíg egy lépéssel tovább megy. Amikor már majd nem elégszik meg azzal, hogy az Új Pásztorért lelkesedjék, vagy Hašek *Svejk*jéből értse meg, hogy egy világ túlélte önmagát, s ami utána következik, csak jobb és igazságosabb lehet.

A zombori munkástakareknak az a mély fiókja ezt a lépést készítette elő. És azzal a lépéssel a cselekvést, mint amikor Pavel megértette, hogy a forradalomért kell küzdeni és az Anya visszafojtott lélegzettel ment utána a zászlók alatt.

Hogy az osztályharcos honnan szállt ki-ki felé a gyújtó szikra, nehéz megmondani. Hogy mi döbentett rá valakit a forradalom szükségességére, mert minden más csak megalkuvás, ki tudja. De a könyv óriási jelentőségét akkor se vonta kétségbe senki.

Az úgynevezett baloldali irodalomhoz akkor már többé-kevésbé másutt is, nyilvános könyvtárakban és könyvkereskedésekben is hozzá lehetett olykor-olykor jutni. De Telecskáról és Bezdánból, Órszállásról és Gombosról mégis idejöttek az emberek, a Párizs utcai, egyetlen udvari helyiségből álló munkástakarekba. Aligha csak azért, mert nehézkesek és darabosak voltak ahhoz, hogy könyvtárakba iratkozzanak, katalógu-

sokat böngésszenek. A feltétlen bizalom hozta őket ide, az elvtársi ösztartozás melege és a fiók varázsa. Az ütött-kopott íróasztal mély fiókjá, amelyből a kincsek csodái kerültek elő.

*

A zombori városi könyvtárban, bármily hihetetlennek tűnik, még a Kommunista Kiáltvány is megvolt. Méghozzá eredeti német kiadásban. És August Bebel könyve meg Engels néhány kötete, többek között az *Antidühring* is, meg a *Mehrwertsitheorie*. Még a századforduló előtt!

A derék és istenfélő Bielitzky Károly, a könyvtár megalapítója, aligha hitte szükségesnek beszerezni ezeket a könyveket. Nem mintha félt volna az új eszméktől. Egyszerűen fontosabbnak látta meghozatni a Gartenlaube irodalmát, a szórakoztató könyveket, míg az ismeretterjesztő munkák között hasznosabbnak vélte a méhészeti, talajjavítási dolgokat. És bár puritán, tiszta kezű ember volt, talán mégis saját használatára rendelte meg a rózsák oltásáról és nemesítéséről szóló füzeteket. Mert amikor végleg elvették a kedvét a könyvtártól, úgyhogy lemondott, visszavonult, még a pénzügyigazgatóságban is a nyugdíjaztatását kérte, ahol pedig már tanácsosi rangban volt, öreg legény korában elvett egy felsővárosi lányt, Buday Ilonkát, s élete további értelmét — mint búcsúlevelében maga írta — a rózsák gondozásában és nemesítésében szeretne volna megtalálni. „Tövisre ugyan a rózsának is van — jegyezte meg bölcsen —, de az könnyűszerrel eltávolítható. Az emberi rosszindulat tüskéje azonban szívig hatol.”

Az „új eszmék”, amelyeket a negyvennyolcas forradalom még népszerűsített is, keltettek ugyan némi gyanút a császári és királyi számtisztben, Bielitzky Károlyban, aki 1857-ben alapította a könyvtárt. De hogy azokat tilalmas olvasmányak ítélte volna, aligha hihető. Eppen csak a gyakorlati irodalmat részesítette előnyben. Viszont aki utána jött, nem is könyvtárosnak, csak amolyan kisegítőnek, a nyurga törvényszéki írnok, Schmitt Jenő Henrik alighanem tudta már, hogy milyen tanokat terjesztenek a fent említett könyvek. A tényleges könyvtáros, a jámbor Heiszler Ferenc meg annál inkább befolyásolható lehetett, mert szeme világa megromlott, olvasni már nem tudott, csak a névjegyzékeket volt képes vezetni, jó fekete tintával és nagy betűkkel, ahogy azt a könyvtár történetét jegyezgetve magáról elmondta.

— Ezeket lenne jó megvenni, Franci bácsi — szólhatott barátságosan az öregnek Schmitt Jenő, aki helyette a létrákat is mászta, ha egy-egy magasabban elhelyezett könyvet kellett valamelyik polcról leemelni. — Írjam meg róluk a Bestelscheint?

Ketten voltak a csaknem húszezer kötet könyv között, s a polcok keskeny utcáiban is csak Schmitt Jenő volt képes kiismerni magát. Az igazgatósági urak s az elnök minden negyedévben voltak láthatók, megyebizottsági ülések idején még ritkábban. A tagok többsége ugyanis virilista volt, az elnök maga pedig vagy alispán, de legalábbis képviselő. Nem zavarta őket senki a csendes elmélkedésben és halk diskurzusokban. Pláne nyáron, amikor az olvasók legtöbbször a Kanális vizében kerestek enyhülést, úgyhogy Schmitt Jenő odahúzhatta a rendezési asztalok egyikét a boltívek alól az ablakhoz, ahova a városháza udvarának négyszögéből sütött be a világosság.

Ott kezdte írogatni a hegeli dialektikáról szóló művét, amellyel majd pályadíjat nyer Jénában, amit persze akkor még senki sem sejtett.

— Wen es ihnen kalt is, Franzi bácsi, kann ich das Fenster aufmachen! — szólt oda az öreghez, aki örökké fázott és nyugdíjaztatását is arra való hivatkozással kérte, hogy podagrát kapott, mert télen egynémely lelketlen olvasó beküldte a fűtetlen raktárba valami rég elfeledett könyvért.

— Nein — mondta a vak könyvtáros —, maga csak írja azt a katalógust! Mert a régit megint elszakították ezek a huncut diákemberek.

S azzal tovább bóbiskolt.

*

Nemcsak Schmitt Jenő hagyta ott ízlése és érdeklődése nyomait a könyvtárban. Akik utána következtek, fiatal tanárok, mint Zlinszky Aladár és Závodszy Levente, majd Csetri Károly, valamennyien olyan könyvek beszerzésére bírták rá a könyvtárbizottságot, illetve önmagukat, minthogy egy-két órát naponta eltöltötték a könyvespolcok között, melyek őket érdekelték. A Magyar Nyelvőr évfolyamai s Szarvas Gábor, valamint Simonyi Zsigmond munkái mind a későbbi stílustörténész, Zlinszky kiségitő ideje alatt kerültek a polcokra. Amikor hatévi zombori tartózkodás után elhelyezték, megcsappantak a lingvisztikai címszavak a könyvjegyzékben, viszont feltűnően sok lett a földrajzi munka, Kogutowitz Manótól kezdve Cholnoky Jenőig. A háziasszonyok, akiknek a kedvéért kedden és pénteken, tehát a hetipiaci napokon délelőtt is nyitva volt a könyvtár, hiába háborogtak:

— Nincs semmi újdonság! Már hónapok óta várok a Gyurkovics fiúkra, s a *Magduska örökségéhez* se tudok hozzájutni!

A kerek arcú Bodor Magdolna sietve mászta a létrákat s némely elvetemedett diák lehajolt a tolóablaknál, hátha megpillanthatna egy kis csikot a bokájából, de Bodor Magdolna olyan ügyesen tudta venni a létrafokokat, hogy semmi izgalmas látnivalót nem hagyott magából, és a hangja csupa panasz volt, mikor kiszólt a méltatlankodó hölgyeknek:

— Tessék még egy kicsit várni! Majd a jövő költségvetésből új könyveket veszünk!

De aztán, ha szólt Csetri tanár úrnak, a tagok kívánságát közölve, azt rögtön előtötte a pulykaméreg, elkezdett fel-alá rohangálni az irodában, s miközben szöke bajusza végét tépdeste, hadarva ismételte:

— Nincs pénz! Nincs pénz! Háború van! Háború van!

A könyvtár ablakai alatt, s az egész városháza körül felkötött karú, mankóval bicegő sebesült katonák ögyelegtek.

Csetri tanár úr, a könyvtárnok minden alkalommal kérte a könyvtárbizottságot, s sürgesen ki nagyobb összeget a várostól, s minthogy erre nem került sor, egy hónapról két hétre szállította le a kölcsönzési időt.

— Majd a zombori úrihölgyek megtanulnak gyorsabban olvasni! — pattogott mérgesen, s a fölöttébb indokoltnak látszó újításnak csak Bodor Magdolna nem tudott örülni, mert kétszer annyi munkája lett, mint addig.

Az újítás maga azonban nagyon is helyénvalónak tűnt. A kapós könyvek kézzől kézre jártak, szomszédasszonyokhoz és barátnőkhöz kerültek abérletbe, mielőtt eszükbe jutott volna visszavinni. S ezt a könyvtári forgalom már azért is alaposan megérezte, mert szépirodalmi művekben meglehetősen szegény volt. A tudományos irodalom, s az enciklopédikus munkák jóval nagyobb helyet foglaltak el a polcokon.

— Nem is igen adunk ki pénzt az ismeretterjesztő művekért — védekezett Csetri Károly, amikor a könyvtárbizottság a raktárállomány egyoldalú gyarapodását tapintatosan értésére adta. — A legtöbb ilyenmű munka tiszteletpéldány. A tudós Schmitt Jenő Henrik, akinek most készülnek Jénában szobrot állítani, minden könyvet két példányban ingyen és bérmentve küldi el...

— Melyeket remélhetőleg nem olvas el senki — szólt közbe a bizottság elnöke, Falcione Nándor és simított egyet ősz szakállán, mivel az említett zombori tudós ellen épp akkor is vádat emelt a budapesti királyi ügyész, mert Allam című folyóiratában nem átalotta rebellis, felforgató eszméit tovább fejtegetni.

Erre a könyvtáros igyekezett megnyugtatni a bizottságot afelől, hogy a szóban forgó irodalmat valóban nem olvassa senki. Személyesen volt alkalmá, meggyőződni róla, hogy az anarchista tanokat terjesztő Allam füzetei felvágatlanok maradnak.

*

Volt valaki talán, aki világgá kürtölte a zombori városi könyvtár vezetőinek ellenszenvét a tudományos könyvekkel szemben? Mert aztán egy idő után a Zomborból s egyáltalán a Bácskaságból elszármazott tudós

szerzők mintha nem is nagyon siettek volna azokkal a tiszteletpéldányokkal a városi könyvtárba. Eljutott talán a háziasszonyok elégedetlenségének híre hozzájuk? Vagy a régi gyakorlatra hivatkozva védekeztek a bibliotekárosok, mint Csetri Károly is? Mert régente is ez volt a cél: a művelődés, az ismeretterjesztés. És Bielitzkyt aligha csak a német nyelvű könyvek túlzott többsége miatt bírálták annak idején, hanem a szórakoztató irodalom elhanyagolása miatt is.

De az se lehetetlen, hogy a könyvtárosok beszéltek össze: a történelmi társulat és a városi könyvtár gyűjteményének vezetői, és cseréltek. Mert ott, az úgynevezett múzeumban valóságos seregszemléje volt már az innen elszármazott tudósoknak. Ott olyan szerzőket is fel lehetett lelni a katalógusban, amelyet a felsőkereskedelmi iskola diákjai írtak kalligrafikus betűkkel, mivel a könyvtáros, Trencsény Károly ott volt tanár, szóval olyan innen elszármazott tudósok munkáit, akik tudták, hogy mivel tartoznak a szülőföldnek. És azt is tudták persze, hogy a szülőföld emberei aztán nem fognak rohanni Pestre megvenni a földi munkáját. Ezt már az otthon maradtak gögje sem engedte volna meg. Megvárták szépen, amíg a tiszteletpéldány megérkezik, hogy aztán valószínűleg szigorúbb véleményt mondjanak róla, mint az akadémia szigorú kritikusa.

Ott voltak a Kochok könyvei, Kanyurszky György óriási arab nyelvtana, amelyet még azelőtt írt, mielőtt Krúdy Gyulával összebarátkozott volna, hogy majd mindennapi vendége legyen Pilisi Róza rossz hírű szalonjának, s a szobalány vigye utána az egyetemre a kalapját, melyet sietségében otthelyezett; Margalits Ede közmondásgyűjteményei, melyeket a jó ég tudja mikor jegyzett fel, külön a magyar közmondásokat, s külön a világéit, amelyben Isten szerepelt, hiszen annyi mindent csinált azon kívül, hogy a főgimnázium igazgatója volt, a Zombor és Vidéke munkatársa, s még galáns kalandra is futott az idejéből, amivel egy botrányos és homályos szabadságolás után annyit és oly soká tartó mendemondára adott alkalmat. Itt kapott helyet Bugárszky István vegyészeti munkája, és itt volt a híressé vált apológéta, Schütz Antal első könyve, talán épp az, amellyel Sík Sándoron keresztül oly nagy hatást gyakorolt a fiatal Szerb Antalra, valahányszor elhangzott a cserkészkiáltás a tábortűznél: Jó munkát! s megjött rá a válasz: Légy résen!, hogy aztán épp ennek a könyvnek megvitatásával egyeztessenek realitást és misztikumot a szabad ég alatt, amíg csak meg nem szólal a sötétben a kürtész, takarodót jelezve mint mondtuk, itt voltak megtalálhatók a Kochok könyvei.

Mindenekelőtt persze Koch Antal, az első európai hírű magyar geológus munkái a Fruskagoráról, Beocsin, Ledinci, Rakovac környékéről, aztán amikor a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára lett, pedig még nem volt harmincéves, a gyalui havasokról írott dolgozatai, beszámolója a Vlegyásza közzétani viszonyairól, s egyáltalán Erdély földtani rétegződését ismertető tanulmányai, amelyek nemcsak akadémia tagságot hoztak neki, de nemesi címet is, bodrogi előnévvel, úgyhogy ez a gyors siker még öccsét, Koch Ferencet is odavonzotta, Erdélybe, miután az óbécsei származású vegyészprofesszor, Than Károlynak volt a tanársegédje, élénk cáfolataként az állításnak, hogy a bácskaiak nem tartanak össze. S persze, ha könyve jelent meg Koch Ferencnek, ő sem feledkezett meg szülővárosáról, Zomborról.

De hát közhely, hogy senki se próféta a saját hazájában. S így amit a városi könyvtár vezetője mondott Schmitt Jenő könyveiről, melyeket tisztelete jeléül küldött haza, ugyanazt el lehetett mondani a múzeumi könyvtár műveiről is, hogy tudniillik felvágatlanul lepte őket a por, mert senkit sem érdekeltek.